

РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ У КРАЇНАХ СВІТУ ТА В УКРАЇНІ**Бідучак А.С.***Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна*

Ключові слова: реабілітація військовослужбовців, ветерани війни, психосоціальна адаптація, інтеграція, посттравматичний стресовий розлад, медико-психологічна допомога, соціальна підтримка, міжвідомча співпраця, державна політика реабілітації, професійна реінтеграція.

Буковинський медичний вісник.
2025. Т. 29, № 4 (116). С. 130-136.

DOI: 10.24061/2413-0737.29.4.116.2025.21

E-mail:*biduchak.anzhela@bsmu.edu.ua*

Резюме. Питання реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної війни в Україні. Повернення військових до мирного життя супроводжується низкою викликів – фізичних, психологічних, соціальних та професійних. У відповідь на ці виклики в науковому, медичному та соціальному дискурсах зростає інтерес до розробки ефективних моделей реабілітації, інтеграції та підтримки ветеранів.

Мета дослідження – систематизація наукових підходів до розуміння процесу реабілітації військових, аналіз існуючих практик як в Україні, так і за кордоном, а також окреслення напрямів, які потребують подальшого удосконалення. Розгляд охоплює міждисциплінарні джерела, що включають медичні, психологічні, соціологічні та правові аспекти підтримки ветеранів. Особлива увага приділяється комплексному підходу до реабілітації, який поєднує фізичне відновлення, психосоціальну адаптацію та реінтеграцію в суспільство.

REHABILITATION OF MILITARY IN COUNTRIES OF THE WORLD AND IN UKRAINE**Biduchak A.S.**

Key words: rehabilitation of military personnel, war veterans, psychosocial adaptation, integration, post-traumatic stress disorder, medical and psychological assistance, social support, interagency cooperation, state rehabilitation policy, professional reintegration.

Bukovinian Medical Herald. 2025. V. 29, № 4 (116). P. 130-136.

Resume. The issue of rehabilitation of military personnel who participated in hostilities is becoming particularly relevant in the context of a full-scale war in Ukraine. The return of military personnel to civilian life is accompanied by a number of challenges - physical, psychological, social and professional. In response to these challenges, interest in the development of effective models of rehabilitation, integration and support for veterans is growing in scientific, medical and social discourses.

The purpose of this review is to systematize scientific approaches to understanding the rehabilitation process for military personnel, analyze existing practices both in Ukraine and abroad, and outline areas that require further improvement. The review covers interdisciplinary sources that include medical, psychological, sociological and legal aspects of supporting veterans. Special attention is paid to a comprehensive rehabilitation approach that combines physical recovery, psychosocial adaptation and reintegration into society.

Вступ. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що триває з 2022 року, зумовила не лише численні людські втрати, але й безпрецедентну кількість військовослужбовців, які отримали поранення, як фізичні, так і психологічні. У контексті тривалого збройного конфлікту тема реабілітації військових набуває особливої важливості, оскільки йдеться не лише про лікування та відновлення здоров'я окремих осіб, а й про здатність суспільства ефективно інтегрувати ветеранів у повоєнне життя, зберігаючи при цьому соціальну стабільність, гідність людей, які захищали країну, та національну безпеку в

ширшому розумінні [1-3].

Сучасна система реабілітації в Україні перебуває на етапі активного формування. До повномасштабної війни питання ветеранської політики, медичної реабілітації та психологічної підтримки часто залишалися на периферії суспільної уваги. Зі зростанням кількості учасників бойових дій актуалізувалася необхідність створення комплексної, системної та ефективної моделі підтримки, яка враховує медичні, психологічні, соціальні та економічні аспекти реабілітації.

Водночас Україна зіштовхується з низкою

викликів: недостатня кількість фахівців, обмежені ресурси, фрагментарність законодавчої бази, а також брак сталої координації між державними установами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Більшість реабілітаційних ініціатив сьогодні реалізуються завдяки зусиллям волонтерських та недержавних структур, що, з одного боку, демонструє високий рівень громадянської відповідальності, а з іншого – свідчить про необхідність інституціоналізації цих процесів на державному рівні [4].

Окремо варто підкреслити значення психологічної реабілітації. Багато військових після повернення з фронту стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), депресіями, тривожними розладами та іншими психічними станами, які ускладнюють їхнє повернення до цивільного життя. За даними міжнародних досліджень, психічне здоров'я ветеранів є не менш важливим фактором їхньої успішної інтеграції, ніж фізичне відновлення. У цьому контексті важливо забезпечити не лише доступ до кваліфікованої допомоги, але й подолати суспільну стигматизацію психічних розладів, що особливо актуально в українському культурному контексті [5,6].

Також зростає потреба у соціальній та професійній реінтеграції ветеранів. Після завершення служби військові часто стикаються з труднощами у працевлаштуванні, дискримінацією, браком програм перекваліфікації та соціальної адаптації. Наявність ефективних механізмів повернення до активного громадянського життя – запорука не лише особистого добробуту ветеранів, а й економічної стабільності суспільства загалом.

Досвід інших країн, які брали участь у військових конфліктах (США, Ізраїль, Велика Британія, Канада), свідчить про важливість системного, довготривалого та міжвідомчого підходу до реабілітації військових. Вивчення та адаптація таких практик в українських реаліях може суттєво підвищити ефективність національної системи допомоги ветеранам [7,8].

Отже, актуальність теми реабілітації військовослужбовців в умовах сучасної України зумовлена як гострою соціальною необхідністю, так і довгостроковими наслідками для стабільності держави, якості життя ветеранів та морального обличчя нації. Системне вивчення існуючих практик, пошук ефективних моделей реабілітації, формування нових підходів та залучення міждисциплінарного досвіду є критично важливими для забезпечення гідного повернення українських воїнів до цивільного життя.

Реабілітація військовослужбовців: суть, напрями та сучасні виклики.

Реабілітація військовослужбовців – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення фізичного, психічного, соціального та професійного стану осіб, які зазнали травм, поранень або психологічних потрясінь унаслідок участі в бойових діях. Це не просто процес лікування – це глибока трансформація, що дозволяє військовим адаптуватися до мирного

життя, подолати наслідки війни та повернутися до активної участі в житті суспільства [9-11].

Основні напрями реабілітації:

1. **Медична реабілітація.** Охоплює лікування поранень, хірургічне втручання, протезування, фізіотерапію, відновлення опорно-рухового апарату, кардіо- та нейрореабілітацію. Це фундаментальний етап, який часто починається ще у шпиталі та триває в спеціалізованих реабілітаційних центрах. В Україні створено мережу закладів, але їхня забезпеченість обладнанням і фахівцями залишається нерівномірною.

2. **Психологічна реабілітація.** Психологічні наслідки війни часто менш помітні, але мають глибокий і тривалий вплив. У багатьох військових розвивається посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожні стани, депресія, порушення сну, емоційне вигорання. Психологічна допомога включає індивідуальну та групову терапію, роботу з психотерапевтами, арт-терапію, тілесноорієнтовані практики. Ключове завдання – допомогти людині знайти нові опори та ресурси, щоб повернути контроль над життям.

3. **Соціальна реабілітація.** Військові після повернення можуть стикатися з ізоляцією, нерозумінням з боку суспільства, втратою соціальних зв'язків. Соціальна реабілітація має на меті відновлення соціальних ролей, взаємодію з родиною, спільнотою, участь у громадському житті. Тут важливу роль відіграють громадські організації, ветеранські спільноти, муніципальні програми.

4. **Професійна та трудова реінтеграція.** Після служби багато ветеранів прагнуть знайти своє місце у цивільному секторі – працевлаштуватися або створити власну справу. Професійна реабілітація включає навчання, перекваліфікацію, підтримку підприємництва, адаптацію до нових умов праці. Успішна трудова інтеграція – це не лише економічна незалежність, а й важливий чинник психологічного відновлення.

Сучасні виклики реабілітації в Україні. Україна наразі перебуває в процесі розбудови повноцінної системи реабілітації. Серед основних викликів:

- недостатня кількість спеціалізованих закладів із сучасним обладнанням;
- дефіцит кваліфікованих фахівців, особливо у сфері психологічної допомоги;
- нерівний доступ до реабілітаційних послуг у різних регіонах;
- фрагментарність державної політик, недостатня координація між МОЗ, Міноборони, Мінветеранів, місцевою владою;
- стигматизація психологічних проблем, через що військові не завжди звертаються по допомогу;
- брак інформації у самих ветеранів та їхніх родин щодо можливостей отримання реабілітації.

Досвід Ізраїлю у реабілітації військових

Система реабілітації військових в Ізраїлі є багаторівневою, інтегрованою та орієнтованою на довготривалу підтримку ветеранів [12-15]. Вона охоплює як державні, так і громадські ініціативи, що

Наукові огляди

функціонують на основі чіткої законодавчої бази, під координацією Міністерства оборони Ізраїлю. Серед ключових програм і структур можна виділити такі:

1. Beit Halochem (Будинок воїна). Це мережа реабілітаційних центрів, створена для ветеранів Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), які зазнали фізичних чи психологічних травм. Центри надають комплексну підтримку: фізіотерапію, гідротерапію, адаптивні види спорту, психологічну допомогу, культурні активності, підтримку родин. Beit Halochem функціонує в кількох великих містах (Тель-Авів, Хайфа, Єрусалим) і обслуговує десятки тисяч осіб. Центри позиціонуються як «домівка на все життя» для поранених ветеранів.

2. ZDVO (Zahal Disabled Veterans Organization). Це провідна організація ветеранів, заснована ще у 1949 році. Вона відповідає за захист прав поранених військових, правову підтримку, медичну допомогу, фінансову компенсацію, а також просування інтересів ветеранів на рівні державної політики. ZDVO також координує роботу центрів Beit Halochem. Організація діє в тісному зв'язку з державними структурами, надаючи системну допомогу через фондову підтримку та участь у законотворчості.

3. Drog Program (Інститут Summit). Це спеціалізована програма для військовослужбовців, які пережили посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Програма орієнтована на комплексну реабілітацію, яка охоплює індивідуальну психотерапію, сімейне консультування, підтримку у працевлаштуванні, соціальну адаптацію та житлові питання. Особливістю програми є міждисциплінарний підхід і довготривалий супровід пацієнта. Drog Program стала однією з перших в Ізраїлі, що системно працює з ПТСР в умовах бойових дій.

4. Rehabilitation Department (Департамент реабілітації, Міністерство оборони Ізраїлю). Це головна державна структура, відповідальна за координацію процесів медичної, психологічної, соціальної та економічної реабілітації військових. Департамент надає офіційний статус ветеранам, координує послуги, розробляє політики, а також призначає персональних кейс-менеджерів, які супроводжують кожного ветерана в індивідуальній «реабілітаційній траєкторії».

5. Veterans' Rehabilitation Village (Реабілітаційне містечко в Єрусалимі). Це новий проєкт, що перебуває на стадії реалізації. Планується створення повністю інтегрованого простору для ветеранів із житлом, медичними та фізіотерапевтичними послугами, культурними та соціальними центрами. Такий формат – приклад «інфраструктурної реабілітації», коли ветеран може жити й отримувати підтримку в одному місці. Це особливо актуально для важкотравмованих осіб або ветеранів із тривалими психологічними наслідками війни.

Усі зазначені програми об'єднують кілька принципів:

- індивідуальний підхід: кожному ветерану надається персоналізований план реабілітації.
- мультидисциплінарність: взаємодія лікарів,

психологів, соціальних працівників, юристів.

- інтеграція в громаду: підтримка сім'ї, активна участь ветерана в суспільному житті.

- тривалість супроводу: реабілітація не обмежується кількома місяцями – мова йде про роки підтримки, а іноді – про довічний супровід.

- психологічна реабілітація як ключовий елемент: робота з ПТСР є не додатковою, а основною складовою допомоги.

Для України досвід Ізраїлю може стати цінним джерелом адаптації: особливо щодо створення реабілітаційних маршрутів, включення психосоціальної допомоги та забезпечення системної підтримки ветеранів [16].

Реабілітація військових у США. Реабілітація ветеранів у США є однією з найрозвиненіших і найкомплексніших систем у світі, що базується на багаторічному досвіді, значних державних інвестиціях і тісній співпраці між федеральними, штатними та громадськими організаціями. Вона спрямована на повноцінне відновлення фізичного, психологічного та соціального здоров'я військовослужбовців після служби, особливо тих, хто отримав поранення або страждає від посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [17,18].

1. Департамент у справах ветеранів (Department of Veterans Affairs, VA).

Це основна федеральна установа, яка координує надання медичних послуг ветеранам. VA має розгалужену мережу лікарень, клінік і реабілітаційних центрів по всій країні, де надають широкий спектр послуг: фізіотерапію, протезування, психіатричну допомогу, програми відновлення життєвих навичок та соціальну реабілітацію. Система VA також розробила спеціалізовані програми для ветеранів із важкими пораненнями, інвалідністю та ПТСР.

2. Програми психічного здоров'я та ПТСР. Психологічна реабілітація – ключовий напрямок у США. Існують спеціалізовані клініки, які застосовують методики когнітивно-поведінкової терапії, експозиційної терапії, а також новітні підходи, такі як терапія з використанням віртуальної реальності. Програми підтримки сімей ветеранів, групи взаємодопомоги та програми запобігання самогубствам також є невід'ємною частиною.

3. Програма адаптивного спорту (Adaptive Sports Programs). Ці програми підтримують фізичне відновлення та соціальну інтеграцію через адаптивні види спорту: баскетбол на візках, плавання, гірськолижний спорт тощо. Вони допомагають ветеранам повернутися до активного життя та підтримують психологічний стан.

4. Підтримка у працевлаштуванні та освіті. Для військовослужбовців, які завершили службу, але потребують соціальної реабілітації, існують програми професійної підготовки, перекваліфікації та працевлаштування. Закони, такі як Veterans' Preference Act, забезпечують пільговий доступ до державної служби і ринку праці.

5. Співпраця з громадськими організаціями. У

США функціонує велика кількість неурядових організацій, які надають допомогу ветеранам у реабілітації, юридичній підтримці, соціальній адаптації. Вони часто співпрацюють з VA і залучають волонтерів, донорів і спонсорів.

Рекомендації для України з урахуванням американського досвіду:

- впровадження національної системи медичної та соціальної реабілітації ветеранів на базі єдиного державного органа;
- розробка програм психологічної підтримки з використанням сучасних терапевтичних методик;
- створення програм адаптивного спорту та активної соціалізації;
- забезпечення комплексної підтримки у працевлаштуванні та освіті;
- розвиток партнерства між державними структурами та громадськими організаціями.

Реабілітація військових у Великій Британії.

Велика Британія має одну з найрозвиненіших систем реабілітації військових у світі. Вона поєднує державні ініціативи, партнерство з благодійними організаціями та інноваційні методи підтримки ветеранів. Система орієнтована на фізичне, психологічне та соціальне відновлення військовослужбовців, що дозволяє їм успішно адаптуватися до цивільного життя [19,20].

1. Програма Battle Back. Це ініціатива Міністерства оборони Великої Британії, спрямована на підтримку поранених, хворих та травмованих військовослужбовців. Програма включає адаптивний спорт, пригосподницьке навчання та інші активності, що допомагають відновити фізичну форму, впевненість у собі та соціальні навички. Battle Back реалізується у партнерстві з організаціями Help for Heroes та The Royal British Legion.

2. Центри персонального відновлення (Personnel Recovery Centres, PRCs). Це спеціалізовані установи, що надають комплексну підтримку військовослужбовцям, які зазнали травм або захворіли. PRCs пропонують медичне обслуговування, психологічну допомогу, фізичну реабілітацію, професійну підготовку та соціальну інтеграцію. Центри працюють у співпраці з The Royal British Legion та іншими благодійними організаціями.

3. QRRA Veterans Rehabilitation Project. Це ініціатива, що поєднує реабілітацію з природою та громадською активністю. Проект надає ветеранам можливість займатися садівництвом, мистецтвом, кулінарією та іншими видами діяльності, що сприяють відновленню психічного здоров'я та соціальній інтеграції. Ветерани також отримують підтримку від кваліфікованих колег та професіоналів.

4. Цифрова картка ветерана. У 2025 році уряд Великої Британії запровадив цифрову картку ветерана, що дозволяє 1,8 мільйонам колишніх військовослужбовців отримувати доступ до послуг, знижок та підтримки від благодійних організацій. Картка є частиною ширшої ініціативи з цифровізації державних послуг.

5. Психологічна підтримка та ПТСР. Психічне

здоров'я є важливим аспектом реабілітації. Ветерани, які страждають від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), отримують допомогу через спеціалізовані програми, індивідуальну та групову терапію, а також підтримку від організацій, таких як Help for Heroes та The Royal British Legion.

Рекомендації для України. З досвіду Великої Британії можна виділити кілька ключових аспектів, які можуть бути корисними для України:

Інтеграція державних та громадських ініціатив:

- співпраця між урядом та благодійними організаціями дозволяє забезпечити комплексну підтримку ветеранів;
- інноваційні методи реабілітації: використання адаптивного спорту, природних середовищ та цифрових технологій сприяє ефективному відновленню;
- психологічна підтримка: важливою складовою є надання психологічної допомоги, особливо для ветеранів з ПТСР;

- цифрові рішення: впровадження цифрових інструментів, таких як картки ветеранів, полегшує доступ до послуг та підтримки.

Проаналізувавши досвід країн, можна зробити підсумок, що реабілітація – це не лише допомога тим, хто повернувся з фронту, а це інвестиція в майбутнє суспільства, яке вміє підтримувати своїх героїв, визнавати їхні потреби та повертати їм повноцінне життя. Тому для побудови ефективної системи реабілітації в Україні необхідно:

1. Впровадження мультидисциплінарного підходу – командна робота лікарів, психологів, соціальних працівників.
2. Розширення державних програм реабілітації та підтримка недержавних ініціатив.
3. Створення реабілітаційних маршрутів – індивідуальних планів для кожного військового.
4. Налагодження психологічної підготовки до демобілізації.
5. Інвестиції в навчання фахівців і розвиток сучасної інфраструктури.
6. Адаптація успішних міжнародних практик з урахуванням українського контексту.

Проблема реабілітації військовослужбовців в Україні в умовах повномасштабної війни потребує науково обґрунтованого, системного підходу, що базується на інтеграції медичних, психологічних, соціальних та професійних аспектів. Ефективне відновлення ветеранів можливе лише за умови функціонування цілісної державної системи, у якій поєднано ресурси різних секторів – охорони здоров'я, соціального захисту, освіти, праці та громадянського суспільства. Особливої уваги потребує створення мережі регіональних центрів реабілітації, підготовка фахівців із сучасними компетенціями та формування сталої нормативно-правової бази, що регламентує міжсекторальну взаємодію. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню ефективності відновлення військових, зміцненню соціальної стабільності та формуванню культури підтримки ветеранів у

Наукові огляди

суспільстві.

Висновок. Проведений огляд засвідчує, що реабілітація військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, є складним, багаторівневим процесом, який вимагає системного підходу, інтеграції медичних, психологічних, соціальних та правових аспектів. Досвід таких країн, як Ізраїль, США та Велика Британія, показує, що ефективність реабілітаційних програм значною мірою залежить від міжвідомчої взаємодії, державної підтримки та суспільного визнання ролі ветеранів.

В Ізраїлі ключову роль відіграє державна система медико-психологічної допомоги та соціальної адаптації, що базується на безперервній підтримці військових від моменту поранення до повної інтеграції у цивільне життя. У США розвинена інституційна мережа – зокрема, Департамент у справах ветеранів (VA) – забезпечує ветеранів комплексною допомогою, поєднуючи медичне лікування, психологічну реабілітацію та професійну перепідготовку. Велика Британія акцентує увагу на партнерстві держави з громадськими організаціями, що дозволяє створювати гнучкі, персоналізовані програми підтримки та реінтеграції.

Для України, яка перебуває в умовах повномасштабної війни, ці підходи є особливо цінними. Вітчизняна система реабілітації перебуває на етапі активного становлення, і запозичення найкращих практик Ізраїлю, США та Великої Британії може стати основою для формування цілісної державної моделі. Така модель має поєднувати медичну, психологічну, соціальну та професійну підтримку, забезпечуючи безперервність допомоги від моменту травми до повноцінного повернення ветерана в суспільство.

Отже, інтеграція міжнародного досвіду та його адаптація до українських реалій є ключовою умовою створення ефективної системи реабілітації, що сприятиме не лише відновленню здоров'я військових, а й зміцненню соціальної єдності та стійкості українського суспільства.

Перспективи подальших досліджень. Наукове підґрунтя подальших досліджень полягає у необхідності адаптації перевірених міжнародних моделей (Ізраїлю, США, Великої Британії), що сприятиме підвищенню якості життя військовослужбовців, соціальній стабільності та консолідації українського суспільства в умовах воєнного та післявоєнного відновлення.

Список літератури

1. Пучина ОВ, Задорожна-Княгницька ЛВ, Черепехіна ОА, Нетреба ММ, Гершанов АМ. Особливості комплексної реабілітації ветеранів війни. Клінічна та профілактична медицина. 2025;3:91-5. <https://doi.org/10.31612/2616-4868.3.2025.12>
2. Klos LY, Blavt OZ, Kovalchuk OP. Implementation of complex rehabilitation of disabled veterans of the Russian-Ukrainian war in institutions of higher education. Rehabilitation & Recreation. 2024;18(3):10-21. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.3.1>
3. Трачук СВ, Хмара ВВ, Підлетьчук РВ, Сиротюк СМ. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. 2024;4:163-68. [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4\(177\).34](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4(177).34)
4. Куркова КМ, Луценко-Миськів ЛП. Правове регулювання реабілітації військовослужбовців. Держава та регіони. Серія: Право. 2024;2(1):53-8. <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.9>
5. Ярцев Д, Почтарук М, Артюшенко О. Фізична реабілітація військовослужбовців, які отримали травми під час бойових дій. Universum. 2025;15:384-90. <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1554>
6. Гайда ІМ. Медико-соціальне обґрунтування удосконалення системи медичної реабілітації військовослужбовців на регіональному рівні [автореферат]. Ужгород; 2018. 24 с.
7. Бабов КД, редактор. Реабілітація військовослужбовців в умовах санаторно-курортних та реабілітаційних закладів. Одеса: Поліграф; 2023. 80 с.
8. Мамка ВВ. Поняття та зміст медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців Збройних сил України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2024;6:142-46. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.23>
9. Слухенська Р, Логун Л, Зендик О, Гуліна Л. Реабілітація як невід'ємний чинник відновлення цивільних та військових. Грааль науки. 2023;26:430-35. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.04.2023.076>
10. Шапошникова ІВ. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2024;12. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-07-02>
11. Реабілітація українських військових та ветеранів: досвід додання несистемності. Київ; 2024. 116 с. <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/12/reabilitacziya-web.pdf>
12. Фельдман А. Дуже важливо створити таку систему, за якої військовослужбовець зміг би отримувати психологічну допомогу на всіх етапах служби та після демобілізації. НейроNews. 2015;9(73). <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2015/9%2873%29#gsc.tab=0>
13. Дубович ГВ. Соціальна робота з учасниками бойових дій: існуючий досвід та актуальні проблеми. Реабілітація учасників бойових дій України: досвід та перспективи: тези доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький; 2018. с. 193-200.
14. Фельдман А. Організація психологічної допомоги військовослужбовцям на прикладі армії Ізраїля: тези лекції військового психолога. Країна Лікарів. Режим доступу: <https://medstrana.com/articles/6029/>
15. Гульбе О, Кобець О. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2021;3:12-5. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.12-15>
16. Заболотна ІБ, Гуца СГ, Бабова ІК, Дмитрієва ГО, Польщакова ТВ. Організація реабілітації військовослужбовців з посттравматичним стресовим розладом: аналіз зарубіжних підходів та вітчизняного досвіду. Актуальні проблеми транспортної медицини. 2021;2:32-44. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5110594>

17. Міжнародний досвід реабілітації військовослужбовців. Режим доступу: https://lb.ua/blog/iryna_sysoenko/296841_mizhnarodniy_dosvid_reabilitatsii.html
18. Жиленко РВ. Досвід США у запровадженні системи приятелів у роботі з ветеранами, що страждають на ПТСР. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2017;2:102-4. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33714c14-30b7-45a6-a4e2-aeb181db3109/content>
19. Швець АВ, Горішна ОВ, Кіх АЮ, Іванцова ГВ, Горшков ОО, Ричка ОВ. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО. Український журнал військової медицини. 2021;2(4):26-9. [https://doi.org/10.46847/ujmm.2021.4\(2\)-026](https://doi.org/10.46847/ujmm.2021.4(2)-026)
20. Ніжейко КА, Ковалівська КВ. Реінтеграція ветеранів у цивільне життя: міжнародний досвід та особливості в Україні. Економіка та суспільство. 2024;67. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161>

References

1. Puchyna OV, Zadorozhna-Kniashnytska LV, Cherepiekhina OA, Netebe MM, Hershanov AM. Osoblyvosti kompleksnoi reabilitatsii veteraniv viiny [Features of comprehensive rehabilitation of war veterans]. Klinichna ta profilaktychna medytsyna. 2025;3:91-5. <https://doi.org/10.31612/2616-4868.3.2025.12> (in Ukrainian).
2. Klos LY, Blavt OZ, Kovalchuk OP. Implementation of complex rehabilitation of disabled veterans of the Russian-Ukrainian war in institutions of higher education. Rehabilitation & Recreation. 2024;18(3):10-21. <https://doi.org/10.32782/2522-1795.2024.18.3.1> (in Ukrainian).
3. Trachuk SV, Khmara VV, Pidleteichuk RV, Syrotiuk SM. Problemy reabilitatsii ta vidnovlennia viis'kovosluzhbovtziv za osoblyvykh umov [Problems of rehabilitation and recovery of military personnel under special conditions]. Naukovyi chasopys Ukrain'skoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. 2024;4:163-68. [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4\(177\).34](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4(177).34) (in Ukrainian).
4. Kurkova KM, Lutsenko-Mys'kiv LI. Pravove rehuliuвання reabilitatsii viis'kovosluzhbovtziv [Legal regulation of the rehabilitation of military personnel]. Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo. 2024;2(1):53-8. <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.2.9> (in Ukrainian).
5. Yartsev D, Pochtaruk M, Artiushenko O. Fizychna reabilitatsiia viis'kovosluzhbovtziv, yaki otrymaly travmy pid chas boiovykh dii [Physical rehabilitation of military personnel injured during combat operations]. Universum. 2025;15:384-90. <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1554> (in Ukrainian).
6. Haida IM. Medyko-sotsial'ne obgruntuvannya udoskonalennia systemy medychnoi reabilitatsii viis'kovosluzhbovtziv na rehional'nomu rivni [Medical and social justification for improving the system of medical rehabilitation of military personnel at the regional level] [dissertation abstract]. Uzhgorod; 2018. 24 p. (in Ukrainian).
7. Babov KD, editor. Reabilitatsiia viis'kovosluzhbovtziv v umovakh sanatorno-kurortnykh ta reabilitatsiinykh zakladiv [Rehabilitation of military personnel in sanatoriums and rehabilitation facilities]. Odesa: Polihraf; 2023. 80 p. (in Ukrainian).
8. Mamka VV. Poniattia ta zmist medychnoi ta psykholohichnoi reabilitatsii viis'kovosluzhbovtziv Zbroinykh syl Ukrainy [The concept and content of medical and psychological rehabilitation of military personnel of the Armed Forces of Ukraine]. Dniprov's'kyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. 2024;6:142-46. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.6.23> (in Ukrainian).
9. Slukhens'ka R, Lohush L, Zendyk O, Hulina L. Reabilitatsiia yak nevid'iemnyi chynnyk vidnovlennia tsyvil'nykh ta viis'kovykh [Rehabilitation as an integral factor in the recovery of civilians and military personnel]. Hraal' nauky. 2023;26:430-35. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.14.04.2023.076> (in Ukrainian).
10. Shaposhnykova IV. Sotsial'na reabilitatsiia v umovakh viiny: svitovy dosvid ta problemy Ukrainy [Social rehabilitation in wartime: world experience and problems of Ukraine]. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriya: ekonomika ta upravlinnia. 2024;12. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-12-07-02> (in Ukrainian).
11. Reabilitatsiia ukrain'skykh viis'kovykh ta veteraniv: dosvid dolannia nesystemnosti [Rehabilitation of Ukrainian military personnel and veterans: experience in overcoming non-systematicity]. Kyiv; 2024. 116 p. <https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/12/reabilitacziya-web.pdf> (in Ukrainian).
12. Fel'dman A. Duzhe vazhlyvo stvoryty taku systemu, za yakoi viis'kovosluzhbovtziv zmihi by otrymuvaty psykholohichnu dopomohu na vsikh etapakh sluzhby ta pislia demobilizatsii [It is very important to create a system in which a serviceman would be able to receive psychological assistance at all stages of service and after demobilization]. NeuroNews. 2015;9(73). <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2015/9%2873%29#gsc.tab=0> (in Ukrainian).
13. Dubovych HV. Sotsial'na robota z uchashnykamy boiovykh dii: isnuichyi dosvid ta aktual'ni problemy. Reabilitatsiia uchashnykh boiovykh dii Ukrainy: dosvid ta perspektyvy: tezy dopovidei III Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii [Social work with combatants: current experience and current problems. Rehabilitation of combatants of Ukraine: experience and prospects: abstracts of the reports of the III All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]. Khmelnytsky; 2018. p. 193-200. (in Ukrainian).
14. Fel'dman A. Orhanizatsiia psykholohichnoi dopomohy viis'kovosluzhbovtziv na pryklad armii Izrailia: tezy lektsii viis'kovoho psykholoha [Organization of psychological assistance to military personnel using the example of the Israeli army: theses of a lecture by a military psychologist]. Kraina Likariv. Available from: <https://medstrana.com/articles/6029/> (in Ukrainian).
15. Hul'bs O, Kobets' O. Psykholohichna reabilitatsiia uchashnykh boiovykh dii [Psychological rehabilitation of participants in combat actions]. Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 2021;3:12-5. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2021.47.12-15> (in Ukrainian).
16. Zabolotna IB, Huscha SH, Babova IK, Dmytriieva HO, Pol'shakova TV. Orhanizatsiia reabilitatsii viis'kovosluzhbovtziv z postravmatychnym stresovym rozladom: analiz zarubizhnykh pidkhodiv ta vitchyznianoho dosvidu [Organization of rehabilitation of military personnel with post-traumatic stress disorder: analysis of foreign approaches and domestic experience]. Aktual'ni problemy transportnoi medytsyny. 2021;2:32-4. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.5110594> (in Ukrainian).
17. Mizhnarodnyi dosvid reabilitatsii viis'kovosluzhbovtziv [International experience in the rehabilitation of military personnel]. Available from: https://lb.ua/blog/iryna_sysoenko/296841_mizhnarodniy_dosvid_reabilitatsii.html (in Ukrainian).

Наукові огляди

18. Zhylenko RV. Dosvid SShA u zaprovadzhenni systemy priyateliv u roboti z veteranamy, scho strazhdaiut' na PTSR [US Experience in Implementing a Buddy System in Working with Veterans Suffering from PTSD]. Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Pedagogika. Sotsial'na robota. 2017;2:102-4. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33714c14-30b7-45a6-a4e2-aeb181db3109/content> (in Ukrainian).

19. Shvets' AV, Horishna OV, Kikh Alu, Ivantsova HV, Horshkov OO, Rychka OV. Osoblyvosti orhanizatsii medyko-psykholohichnoi reabilitatsii viis'kovosluzhbovtziv v krainakh-chlenakh ta partnerakh NATO [Peculiarities of organizing medical and psychological rehabilitation of military personnel in NATO member states and partners]. Ukrains'kyi zhurnal viis'kovoi medytsyny. 2021;2(4):26-39. [https://doi.org/10.46847/ujmm.2021.4\(2\)-026](https://doi.org/10.46847/ujmm.2021.4(2)-026) (in Ukrainian).

20. Nizheiko KA, Kovalivs'ka KV. Reintehratsiia veteraniv u tsyvil'ne zhyttia: mizhnarodnyi dosvid ta osoblyvosti v Ukraini [Reintegration of veterans into civilian life: international experience and specifics in Ukraine]. Ekonomika ta suspil'stvo. 2024;67. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161> (in Ukrainian).

Відомості про автора

Бідучак А.С. – д-р мед. наук, доцент кафедри соціальної медицини та організації охорони здоров'я, Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3475-1497>.

Information about the author

Biduchak A.S. – MD, PhD, Associate Professor at the Department of Social Medicine and Public Health, Bukovinian State Medical University, Chernivtsi, Ukraine. E-mail: biduchak.anzhela@bsmu.edu.ua.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025